

ערבים בישראל: הקשר שבין צורת ההתיישבות, סוגי ההון וההדרה לבין הסיכון לתמותה

מתן מרקוביץקי' ויונתן אנסון²

החברה שאנו חיים בה בנויה במדרג חברתי, וככל שעולים במדרג זה, כך פוחת הסיכון לתמותה. אולם המדרג החברתי איננו סולם פשוט, וניתן להבחין בו בשלוש צורות הון הנפרדות זו מזו אך גם שזורות זו בזו: הון כלכלי, הון תרבותי והון חברתי. הספרות מציגה שני רכיבים נוספים של המבנה החברתי המשפיעים על הסיכון לתמותה: לכידות חברתית – המפחיתה תמותה, והדרה חברתית – המגבירה תמותה. רמות ההון של האוכלוסייה הערבית בישראל הן נמוכות יחסית לאלה של האוכלוסייה היהודית, והיא פגיעה יותר ממנה להדרה. מנגד היא נהנית מיותר סולידריות, הנובעת מהמבנה המשפחתי המסורתי, היציב יותר. לאוכלוסייה הערבית ייחוד נוסף, והוא המגורים של רובה ביישובים הומוגניים, יישובים שבהם האוכלוסייה כולה היא ערבית והחיים מתנהלים באופן אוטונומי למדי. גם ביישובים המעורבים רוב האוכלוסייה הערבית מתגוררת באזורים נבדלים, אך שם החיכוך עם הרוב היהודי מודגש יותר. מחקר זה בחן את השפעותיה של צורת ההתיישבות, ההומוגנית והמעורבת, על הסיכון לתמותה בקרב האוכלוסייה הערבית, והסתמך על נתוני מפקד 1995. השערת המחקר היתה כי בקרב האוכלוסייה הערבית ביישובים המעורבים הסיכון לתמותה יהיה גבוה מזה שבקרב האוכלוסייה הערבית ביישובים ההומוגניים. ממצאי המחקר איששו את השערותינו. לא זו בלבד שבקרב האוכלוסייה הערבית ההון לצורותיו, הסולידריות והיעדר ההדרה מפחיתים את הסיכון לתמותה, אלא שבקרב האוכלוסייה הערבית המתגוררת ביישובים ההומוגניים הסיכון לתמותה נמוך מזה שבקרב האוכלוסייה המתגוררת ביישובים המעורבים.

1 דוקטור, המחלקה לחינוך, המכללה האקדמית גליל מערבי, והמחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה

2 פרופסור (אמריטוס), המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

מילות מפתח: אוכלוסייה ערבית, תמותה, מדרג חברתי, סוגי הון, הדרה

מבוא

רבות נכתב על אודות הפערים בתוחלת החיים ובסיכון לתמותה מוקדמת בין האוכלוסייה היהודית לבין האוכלוסייה הפלסטינית-ערבית בישראל. עם זאת, אין התייחסות רבה להבדלים בתמותה בתוך החברה הערבית, ובמיוחד בין האוכלוסייה המתגוררת בכפרים וביישובים הערביים ההומוגניים (יישובים המאוכלסים באוכלוסייה ערבית) לבין האוכלוסייה המתגוררת ביישובים המעורבים (יישובים שבהם האוכלוסייה הערבית היא קבוצת מיעוט בתוך יישוב שרוב האוכלוסייה בו יהודית). מטרתנו היא לבחון את הבדלי התמותה בקרב החברה הערבית ככלל, ובין שתי קבוצות אוכלוסייה אלו, שנכנה אותן "היישובים ההומוגניים" ו"היישובים המעורבים", בפרט (Monterescu & Rabinowitz, 2016).

יחסית לעולם, תוחלת החיים במדינת ישראל היא גבוהה יחסית. אך לצד זאת ניתן להבחין בהבדלים ניכרים בתוחלת החיים בין האוכלוסיות המתגוררות בקרבה – הערבית והיהודית. בשנת 2020 עמדה תוחלת החיים של גברים ערבים על 77.3 שנים, נמוכה בהרבה מזו של הגברים היהודים – 81.3 שנים. הבדל דומה נמצא גם בתוחלת החיים של נשים: 81.6 שנים לנשים ערביות ו-84.7 שנים לנשים יהודיות (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2020, לוח 5.8). פערים אלו בסיכון לתמותה משקפים את חסרונות האוכלוסייה הערבית כמעט בכל סולם של מדרג חברתי – הן מבחינת הכנסה כספית לנפש, הן מבחינת רמת השכלה, הן מבחינת שיעורי תעסוקה בשוק העבודה (חיידר, 2010). מנגד, המבנה המשפחתי המסורתי, הנשען על משפחה מורחבת שחבריה מתגוררים בסמיכות זה לזה, הוא יציב יותר, ויוצר מארג סולידרי המחזיק את הפרט ברשת חברתית תומכת יותר מאשר במרבית החברה היהודית (Azaiza, 2005). הסיכון לתמותה קשור, בין היתר, למרכיבים חברתיים, משמע – לעמדה שבה הפרט מצוי בהיררכיה החברתית מבחינת הכנסתו, תעסוקתו (Marmot, 2004), השכלתו, יחסיו החברתיים, וכן אזור מגוריו (Hoffmann, 2008). נראה כי חסרונות האוכלוסייה הערבית בתחומי חיים אלו פוגעים בה מבחינת תוחלת חייה.

האוכלוסייה הערבית מונה כ-1.956 מיליון איש, כ-21% מאוכלוסיית המדינה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2020, לוח 2), וחייה מאופיינים לרוב במגורים באזורים מודרניים, שבהם רמה גבוהה של לחץ ואלומות (Tannenbaum & Essa, 2012). הדרת מגורים זו קיימת הן בקרב האוכלוסייה המתגוררת ביישובים ההומוגניים, המרוחקים מאזורי המחיה של קבוצת הרוב היהודי, הן בקרב האוכלוסייה המתגוררת ביישובים מעורבים. ביישובים אלה האוכלוסייה הערבית מתגוררת לרוב בשכונות נבדלות מאלה שקבוצת הרוב היהודי מתגוררת בהן, ורק מעטים מתגוררים בשכונות ממשית לאוכלוסייה היהודית.

ככלל, האוכלוסייה הערבית מצויה בעמדת חיסרון אל מול האוכלוסייה היהודית (רבינוביץ ואבו בקר, 2002). כ-90% מהאוכלוסייה הערבית מתגוררים ביישובים ההומוגניים (כפריים ועירוניים), ובהם כ-95% הם ממוצא פלסטיני-ערבי. יישובים אלה מתאפיינים בשמירה על המסורת הערבית, ברמת דתיות גבוהה וכן בתפקידי מגדר ברורים (Azaiza & Cohen, 2008). הרשויות המקומיות ושלוחות המדינה הפועלות בהן, דוגמת שירותי בריאות והביטוח הלאומי, מתנהלות בשפה הערבית, שלא כמו ביישובים המעורבים, והמגע השוטף עם האוכלוסייה היהודית מועט. התוצאה היא שאוכלוסייה זו חשה פחות מחסור ביחס לקבוצת הרוב (Yiftachel & Yacobi, 2003). למעשה, אוכלוסייה זו משובצת בסביבה הומוגנית, וזו מהווה משקל נגד המטשטש את חסרונותיה ומהווה חוצץ מגן המיטיב עימה ועם איכות חייה (Tannenbaum & Essa, 2012).

מנגד, האוכלוסייה המתגוררת ביישובים המעורבים חיה בשכונות הומוגניות מודרות, והסמיכות לאוכלוסייה היהודית מבליטה את מחסורה הכלכלי (מרום, 2009). עקב כך קבוצה זו חווה תחושות של מחסור יחסי והדרה מצד קבוצת הרוב, ואלה יוצרות לחץ מתמשך. רוב הערים המעורבות שמתגורר בהן מיעוט ערבי מאופיינות בהדרה של המיעוט הערבי, ויש הרואים באוכלוסייה זו "מיעוט אתני לכוד", המבודד ממרכזי הכוח הן ברשות הפלסטינית הן בפוליטיקה הישראלית (Monterescu & Rabinowitz, 2016).

תמותה היא תכונה חברתית המושפעת מהמיקום במדרג החברתי, מרמת ההדרה וממידת הלכידות. אלו הנמצאים בשלבי התחתונים של המדרג מצויים במצב של דחיקה שיטתית לשוליים וסיכון לתמותה מוקדמת (Zitek & Tieden, 2012). מנגד, אוכלוסיות המאופיינות בלכידות מצויות בסיכון נמוך יותר לסבול מתמותה מוקדמת (Anson, 2010). האוכלוסייה הערבית היא הטרוגנית מבחינה חברתית, הן מבחינת משאביה הן מבחינת המבנה המשפחתי ולכידותו. נשאלת השאלה כיצד משפיעה מציאות החיים על רמת התמותה באוכלוסייה זו? וביתר דיוק, האם כאשר מפקחים על הבדלים ברמת החיים והלכידות המשפחתית, עצם המגורים ביישוב הומוגני מעניק יתרון על פני צורות התיישבות אחרות מבחינת הסיכון לתמותה?

רקע תאורטי

קיימים שני נתיבים המשפיעים על הסיכון לתמותה מוקדמת: האחד מתייחס למדרג החברתי – ככל שמיקומו של האדם בו גבוה יותר, כך פוחתים סיכוייו לתמותה; האחר מתייחס ללכידות חברתית – מארג של זכויות וחובות שכלל שהאדם מעורה בהן יותר, כך פוחתים סיכוייו לתמותה מוקדמת (Shaw et al., 2012).

המדרג החברתי ושלושת סוגי ההון

המדרג החברתי ממקם כל אדם במרחב חברתי מובנה, על פי מידת שליטתו במשאבים כלכליים וחברתיים שונים. מיקום זה מתבטא בגישתו למקורות של עושר, באופי תעסוקתו, ברמת השכלתו ובמקום מגוריו. ככל שפרט יתקדם במעלה במדרג, כך הסיכון שלו לתמותה מוקדמת יפחת, הן בשל שליטתו במשאבים חומריים (Marmot, 2004) הן בשל שליטתו במשאבים סמליים וההערכה שאלו מקנים לו מצד סביבתו (Pampel et al., 2010).

תפיסת המדרג החברתי עברה שינויים בחלוף הזמן. הספרות העוסקת בהשפעות המדרג על תמותה נטתה להתייחס אל המדרג כחד-ממדי בעיקרו. אולם בהדרגה הכירה מרבית הספרות הסוציולוגית בכך שתפיסה זו היא פשטנית, ושהמדרג הוא רב-ממדי. בשנים האחרונות, בייחוד בזכות עבודתו של בורדייה (Bourdieu, 1984, 1986/2010), מתגבשת ההכרה בגורמים המאחדים והמבדילים בין הסולמות השונים.

הדיון על אודות אופיו של המדרג החברתי ממשיך להתנהל תוך כדי דיאלוג עם רוחו של מארקס. מארקס התייחס בעיקר ליחסים הדינמיים בין ההון לבין העבודה, וכן לדרך שבה מחולקים המשאבים שבני אדם יוצרים (מארקס, 1953/1867). אולם ניסיונותיו לתרגם יחסים אלה לתיאור מיקומו של אדם במדרג החברתי לא צלחו (Marx, 1894/1962). ובר (1973/1922) הבחין בין מעמד (מדרג כלכלי) לבין סטטוס (מדרג יוקרה) ולבין מפלגה (כוח פוליטי מאורגן); לנסקי (Lenski, 1954) הציע ארבעה סולמות – הכנסה, השכלה, יוקרה תעסוקתית ומוצא עדתי – שמידת החפיפה (crystallization) ביניהם משתנה; רייט (Wright, 1979) בנה מודל של משולש שבקודקודיו ניצבים הבורגנות (מעסיקים), הפרולטריון (מועסקים) והזעיר-בורגנות, ובתווך שביניהם בעלי תפקידים סותרים – בעלי סממנים של בורגנות ושל פרולטריון בד בבד. אולם גם הוא וגם גולדתורפ (Goldthorpe, 2010), אשר הציע מדרג חד-ממדי של מעמד תעסוקתי, הסכימו כי התמונה המלאה מחייבת התייחסות לתובנות של ובר.

גישה מרכזית המתייחסת לרב-הממדיות של המדרג הציג בורדייה (Bourdieu, 1984), בהרחיבו את מושג ההון שהגה מארקס, ולפיו "הון הוא עבודה צבורה... אשר כאשר הוא מנוכס באופן פרטי, זאת אומרת אקסקלוסיבי, על ידי אדם או על ידי קבוצת אנשים, הוא מאפשר להם לנכס אנרגיה חברתית בצורת עבודה שהפכה לתוצר מוחשי [reified] או חיה" (Bourdieu, 2010/1986, 241) [תרגום של המחברים]. הון, אם כן, הוא תוצר של עבודה בעבר המקבל אופי עכשווי, ומאפשר לשולט בו להמשיך ולנכס בעתיד משאבים חברתיים, כתוצרי עבודה שלו או של אחרים. משמע, עבור מארקס הון הוא משאב כלכלי גרידא, שניתן להשקיע אותו בייצור באמצעות קניית חומרי גלם, אמצעי ייצור וכוח עבודה, ובכך להגדילו. בורדייה הרחיב מושג זה וזיהה שלושה סוגי הון:

1. **הון כלכלי:** סך המשאבים החומריים של האדם, וכן הכנסתו הכספית (הן הכנסה אקטיבית הן הכנסה פאסיבית מנכסים, דוגמת ניירות ערך). מדובר בסך המשאבים

הכלכליים העומדים לרשות האדם, כולל כל מה שניתן להמיר באופן ישיר בכסף. הון זה יוצר היררכיה של אנשים ומשקי בית, בהתאם לסך הרכוש המצוי בחזקתם ובתזרים ההכנסות שלהם.

2. **הון תרבותי:** סך הידע שהוא בעל ערך חברתי, כולל רמת ההשכלה, אשר נצבר על ידי האדם. אישורי ההשכלה (התעודות הפורמליות) יוצרים זהות חברתית ומעניקים לפרט זכויות וחובות, כולל הזכות לעבודה ולפרנסה, ללא צורך בהוכחת מסוגלות מצידו. התעודות מסמלות סוג הון זה, וערכן משתנה בהתאם לתוכן התעודה, לתחום הלימוד ולגורם שהעניק את התעודה. מי שקובעים מהו ידע בעל ערך הם אלה המצויים בעמדות הכוח בחברה. בניגוד להון כלכלי, את ההון התרבותי על האדם לרכוש באופן אישי: הוא מועבר באופן חלקי מדור לדור, אך הוא איננו מורש.

3. **הון חברתי:** המשאבים (הון כלכלי ותרבותי) הנגישים לאדם דרך הרשת החברתית שהוא שזור בה, ונבנית לאורך החיים (בצבא, באוניברסיטה ובמקום העבודה). החברות ברשתות אלו מתוחזקות באופן שוטף באמצעות השתתפות פעילה בריטואלים משותפים, ומעניקה לאדם גישה למשאבים המצויים בידי החברים באותה רשת. הרשת מאפשרת לבעלי היתרונות החברתיים להכיר זה את זה לאורך שנים, ולפעול יחד כדי לקדם את צבירת הונם. מנגד, הרשת של מחוסרי האמצעים אך מעצימה את חסרונם של אלה.

למעשה, בורדייה מגדיר הון כך: **כל** משאב שניתן להשקיע אותו ולהשתמש בו כדי ליצור באמצעותו הון נוסף. ואף שההון הכלכלי הוא הקובע **בסופו של דבר** (Engels, 1980/1934, 475), הדגש במקור), צורות ההון הנוספות הן חשובות לא פחות. מעמדות חברתיים הם קבוצות של פרטים בעלי דמיון ברמת המשאבים הכלכליים – עושר והכנסה, הון תרבותי דומה בעיקרו – השכלה פורמלית ולא פורמלית, ואוחזים בהון חברתי דומה – שייכים לאותן רשתות חברתיות, המעניקות להם גישה למאגר משותף של משאבים (Hoffmann, 2008).

מן הראוי להבחין בין ההון החברתי לפי בורדייה לבין המושגים אשר טבעו קולמן ופוטנס (Coleman, 1988; Putnam, 2000). קולמן ראה בהון החברתי מרכיב אשר מתהווה בעקבות ביסוס יחסי גומלין בין האדם לבין אחרים, והוא חלק אינטגרלי במבנה היחסים המתקיימים ביניהם. הימצאותו מקילה על פעולות הקבוצה החברתית ומגבשת אותה לכדי יחידה אחת. בכך, ההון החברתי מאפשר לקבוצה להגיע להישגים אשר לא ניתן היה להגיע אליהם בהיעדרו. ההון החברתי איננו טובין פרטי המצוי ברשות האדם היחיד, אלא תכונה חברתית המאפיינת את הקבוצה. תכונה זאת מאגדת בתוכה את מידת האמון והערבות ההדדית המתקיימות בין חבריה, והיא משותפת לכל חברי הקבוצה. קולמן גורס כי הון זה מתבסס בצורה החזקה ביותר במסגרות חברתיות המתאפיינות בסגירות יחסית: מסגרות שבהן אנשים מצויים בקשרי גומלין הדוקים אלו עם אלו, אך ממעטים לכוון מערכות יחסים עם אחרים אשר אינם חלק ממסגרת קהילתם הבסיסית.

פוטנס (Putnam, 2000) מגדיר את ההון החברתי כמארג הקשרים המתקיימים בין אנשים בחברה, ומבוססים על יחסי אמון: נורמות התנהגותיות ומחויבויות שונות של האדם, ובמיוחד פעילות התנדבות למען הקהילה. לדעתו, לפעילות זאת יש חשיבות מרכזית ביצירת אינטראקציה מאוזנת ובהתהוותה של ערבות הדדית בין אנשים בחברה, משום שדרכה תיתכן כינונה של חברה סולידרית. בחברות אשר מתקיימת בהן סולידריות, חיי האדם מוגנים יותר: הסולידריות מחזקת נורמות של הדדיות ושל ערבות הדדית, מקילה על התקשורת בין חברי הקבוצה ומשפרת את זרימת המידע הנוגע לאנשים המרכיבים את החברה ולאמינותם. פוטנס שם אפוא דגש על מידת הסולידריות המאפיינת את מארג הקשרים המתקיימים בין חברי הקבוצה החברתית, ורואה בהון החברתי טובין ציבורי שהוא תוצר לוואי של היחסים החברתיים בין האנשים בחברה. רעיונות אלו מתיישבים היטב עם דבריו של דורקהיים (Durkheim, 1893/1997), אשר גרס כי חברה אשר לא תשכיל לכונן יחסים סולידריים בין חבריה תידון להתפוררות ולכליון.

לכידות משפחתית

המשפחה היא לבנת היסוד הבסיסית של החברה, והיא המקשרת בין היחיד לבין החברה שהוא חי בקרבה. מסגרת התא המשפחתי צלחה לאורך השנים כמה אתגרים: המעבר הדמוגרפי הראשון, אשר הביא להפחתה בשיעורי התמותה והילודה (Chesnaï, 1992); מהפכת הרבייה (MacInnes and Diaz, 2009), אשר הפחיתה את הזמן שהוקדש לגידול ילדים שלא שרדו לבגרות; והמעבר הדמוגרפי השני (Lesthaeghe & Neidert, 2006), שהביא להבניה מחדש של מסגרת משקי הבית והיחסים המשפחתיים. למעברים אלו נלווה הניתוק בין משק הבית של האדם לבין מקום עבודתו. אולם אף שצורת התא המשפחתי השתנתה, הוא עדיין חסין (Wasserman, 2020), ומשמש משאב מרכזי בתנאי אי-ודאות כלכלית.

ההשראה להשפעת הסברים לא-חומריים על הבדלים בסיכון לתמותה היא, ללא ספק, ניתוחו של דורקהיים את תופעת ההתאבדות כפועל יוצא מהיעדר שיזור חברתי (Durkheim, 1897/1951). ואכן, לכידות משפחתית תורמת לירידה כללית בשיעורי תמותה (Anson, 2010), ואילו פירוק התא המשפחתי עקב גירושין או אלמנות עלול להוביל לעלייה בשיעורי התמותה (Manor & Eisenbach, 2003). זוגיות ארוכת-טווח עדיין נותרה לבנת היסוד של המבנה החברתי, המשלבת יחידים אל תוך מערך יחסים ראשוניים, עם בן הזוג או עם משפחתו המורחבת (Kiernan, 2004). מכאן עולה כי התרופפות התא המשפחתי, בד בבד עם היעדר חלופות ממוסדות לשיזור חברתי, עשויים לפגוע בבריאות האדם ובהישרדותו. כפי שציין דורקהיים, "במקום שהמשפחות קטנות יותר, חלשות יותר, ופוריות פחות, היחידים קרובים פחות זה לזה, ונפערים סדקים שדרכם נושבים משבים קפואים של אגואיזם, המצננים את הלב ושוברים את הרוח" (Durkheim, 1888/1992, 195) [תרגום של המחברים]. לאור זאת, טענתנו היא כי בחברות שבהן הלכידות המשפחתית רופפת ודפוסי

ערבים בישראל: הקשר שבין צורת ההתיישבות, סוגי ההון וההדרה לבין הסיכון לתמותה | 41

היחסים הבין-אישיים פחות יציבים, רמות התמותה תהיינה גבוהות יותר מאשר בחברות בעלות דפוסי לכידות משפחתית חזקים ויציבים יותר.

צורות ההתיישבות של האוכלוסייה הערבית בישראל

מידת ההפרדה (segregation) בין יהודים לבין ערבים בארץ היא מהגבוהות בעולם (כשמדובר בהפרדה בין בני דתות שונות באותה מדינה). הרוב המכריע של האוכלוסייה הערבית (71.0%) מתגורר ביישובים שבהם 95% (88.3% ללא ירושלים) ואף יותר מהאוכלוסייה הם ערבים. בד בבד, 83.5% מהאוכלוסייה היהודית מתגוררים ביישובים שבהם 95% (או יותר) מהאוכלוסייה הם יהודים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2020). רוב היישובים הערביים מרוכזים באזורי פריפריה – בגליל, בנגב ובמשולש – ואילו האוכלוסייה היהודית מרוכזת במטרופולין גוש דן, בתוך תל-אביב וסביבה. לפי מדד הפריפריאליות³ של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המודד קרבה למרכז, הממוצע ליישובים ערביים הוא (-0.220), ואילו הממוצע ליישובים היהודיים הוא (0.532, $t=-6.03$, $df=233$, $p<0.001$)⁴. מתוך עשרה אשכולות של פריפריאליות, אף לא אחד מהיישובים הערביים נמצא בשלושת האשכולות המרכזיים ביותר.

שאר האוכלוסייה הערבית מתגוררת, רובה ככולה (26.6%), בשבעה יישובים מעורבים: מעלות-תרשיחא, עכו, חיפה, יפו, לוד, רמלה וירושלים, אך גם ביישובים אלו היא מרוכזת באזורים סטטיסטיים (שכונות) הומוגניים, ומובדלת מן השכונות היהודיות. היתר מתגוררים ביישובים כפריים (2.2%), ורק 0.2% גרים ביישובים יהודיים.

קיימים כמה מאפיינים דמוגרפיים, כלכליים וחברתיים המבחינים בין היישובים ההומוגניים הערביים לבין היישובים היהודיים: האוכלוסייה בהם צעירה יותר, והגיל הממוצע (בשנת 2019) בהם היה 25.5 שנים, לעומת 30.6 ביישובים היהודיים ($t=7.75$, $df=232$, $p<0.001$). נוסף על כך, שיעור התמותה המתוקן ל-1,000 היה גבוה יותר ביישובים הערביים בהשוואה לאלו היהודיים (בשנים 2015–2019 עמד הממוצע על 5.35, לעומת 4.47, בהתאמה ($t=7.17$, $df=164$, $p<0.001$). בשנים האחרונות לא נמצאו הבדלים מהותיים ברמת הפריון הכולל: 2.78 בממוצע ביישובים הערביים, לעומת 2.91 ביישובים

3 המדד בנוי על המרחק למרכזי אוכלוסייה בארץ והמרחק לגבולות מחוז תל-אביב. ערך נמוך מראה פריפריאליות גבוהה, וערך גבוה פריפריאליות נמוכה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2020).

4 היישובים סטטיסטיים נעשו בעזרת R, גרסה 4.0.3. מבחן t ללא הנחת שונות אחידה, והשערות האפס הן חד-זנביות, אלא אם צוין אחרת.

היהודיים ($t=-0.674$, $df=113$, $p=0.749$). עוד נראה כי האוכלוסייה ביישובים הערביים מאופיינת בסגירות גבוהה יותר: בשנים 2015–2019 שיעור ההגירה היוצאת ביישובים הערביים עמד על 7.68/1,000, ושיעור ההגירה הנכנסת עמד על 7.15/1,000. זאת לעומת היישובים היהודיים, שבהם שיעור ההגירה היוצאת עמד על 37.3/1,000, ושיעור ההגירה הנכנסת עמד על 38.8/1,000 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017, 2022).

הבדלים ניכרים נמצאו גם במדדי רמת חיים: בסולם רמת החיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה יש פער של (-0.177) בממוצע ושל 0.64 נקודות לטובת היישובים היהודיים (7.15/1,000) לעומת היישובים הערביים (7.68/1,000). זאת ועוד, רמת השכר הממוצעת ביישובים היהודיים גבוהה ביותר מ-50% (עבור שני המינים) מרמת השכר הממוצעת ביישובים הערביים, ושיעור האנשים גילאי 35–55 שהם בעלי תואר ראשון גבוה יותר ביישובים היהודיים (36%) מאשר ביישובים הערביים (13%). מנגד, שיעור המצביעים בבחירות לרשויות המקומיות הוא גבוה יותר ביישובים הערביים מאשר ביישובים היהודיים (84.9% לעומת 66.3%, $t=9.87$, $df=111$, $p<0.001$), אף כי שיעור המצביעים הממוצע לכנסות ה-21 עד ה-24 היה נמוך בהרבה: 53.4% לעומת 70.8%, בהתאמה ($t=-12.3$, $df=117$, $p<0.001$).

פרדוקס היישובים ההומוגניים

המדגם החברתי בנוי כך שקבוצות אוכלוסייה המצויות בתחתיתו מוצאות עצמן נדחקות לשוליים, ללא יכולת ממשית להיטמע בתוכן (Wilkinson & Pickett, 2009). בצורתה הקיצונית דחיקה זו מתבטאת בהיווצרות גטאות שבהם אוכלוסיות כלואות באזורי מחיה מודרים המבודדים אותן מהחברה, דוגמת גטאות האוכלוסיות השחורות בארצות הברית (Marcuse et al., 2014). נוסף על כך, במדינות רבות קבוצות מיעוט מוצאות עצמן מתבדלות בשכונות נפרדות מקבוצת הרוב. ניתן להבחין בתופעה זו בישראל בקרב האוכלוסייה הערבית המתגוררת בערים המעורבות, ובהן היא מקובצת בשכונות נבדלות בעיר דוגמת עגימי ביפו וג'ואריש ברמלה. מדובר במובלעות המופרדות משכונות הרוב היהודי, ועקב ההיבדלות אוכלוסייה זו מוצאת עצמה מודרת מבחינה כלכלית, תרבותית וחברתית. ההדרה מתבטאת במאפייניה החברתיים-כלכליים הירודים של האוכלוסייה הערבית, וכן בעובדה כי רכישת השכלה איננה באה לידי ביטוי בניעות כלכלית וחברתית במדגם החברתי (Goldhaber & Schnell, 2007).

לצד זאת, לעיתים קבוצת המיעוט מתגוררת באזורים פריפריאליים המרוחקים מקבוצת הרוב, כפי שניתן לראות בקרב האוכלוסייה המתגוררת ביישובים ההומוגניים. יישובים אלו מבודדים לרוב גם מקהילות ערביות אחרות, והם מתאפיינים ברמת תשתיות ירודה, בשיעורי נשירה גבוהים מבתי הספר, בשיעורים נמוכים של זכאות לבגרות, בהכנסה כספית ממוצעת נמוכה ובשיעורים גבוהים של עוני, אבטלה ואלימות (Das-Munshi et al., 2010).

דחיקה זו יוצרת לחצים המסכנים את הבריאות של האדם, כגון חשיפה לאירועי אלימות ולזיהום אוויר. כך, ההדרה הפיזית פוגעת אף היא בבריאות התושבים, מעבר לפגיעה הנובעת ממצבם החברתי-כלכלי הירוד לכשעצמו (Cohen et al., 2008). מנגד, בקרב אוכלוסיות המתגוררות באזורים מודרים עשויה להתקיים גם תופעה חברתית חיובית: שלא כמו ביישובים המעורבים, היא איננה חיה בסמיכות לקבוצת הרוב היהודי, שהיא בעלת היתרונות החומריים, ומנהיגיה הם שמנהלים את היישוב. תופעות אלו עשויות להפחית את תחושת המחסור היחסי בקרב האוכלוסייה (Omer et al., 2014). זאת ועוד, החסמים העומדים בפני המעבר למגורים בשכונות אחרות באותו יישוב פחותים, ובכך פוחתת תחושת החיים במובלעת, שהיא מנת חלקה של האוכלוסייה ביישובים המעורבים (Tannenbaum & Essa, 2012).

למעשה, ההומוגניות ביישובים הערביים עשויה ליצור סולידריות חברתית ויחסי הדדיות חזקים, ואלה משמשים עבור אוכלוסייה זו חוצץ מפני התופעות הפוגעניות המופנות אליה מצד קבוצת הרוב. הבידול עשוי להגן עליה מפני החסרונות שהיא חווה אל מול אוכלוסיית הרוב, ולשמש עבורה רשת ביטחון המיטיבה עם מצבה הבריאותי (Das-Munshi et al., 2010; Li, 2005). כך, חרף העובדה כי האוכלוסייה ביישובים ההומוגניים מצויה בחיסרון מבחינת אחיזתה בשלושת סוגי ההון, יחסית לקבוצת הרוב, וחרף היותה מודרת, הרי הלכידות החברתית והסולידריות הנרקמות בין חבריה עשויות להוות עבורם יתרון יחסי שמיטיב עם בריאותם, וכן לגונן עליהם מבחינת הסיכון לתמותה גבוהה (Shaw et al., 2012). יתרון זה עשוי להיות אף גדול יותר בקרב היישובים הכפריים, שבהם המסגרת החברתית המרכזית היא התא המשפחתי, המעניק פיקוח חברתי הדוק יותר ומהווה מקור לשייכות ולתמיכה (El-Taji, 2008). בד בבד, נראה כי האוכלוסייה המתגוררת ביישובים המעורבים עלולה לסבול מחיסרון כפול: ראשית, היא סובלת ממחסור במשאבים חומריים בהשוואה לאוכלוסייה היהודית המתגוררת סמוך לה, וסמיכות זו מבליטה את המדיניות הישראלית המכוונת לטובת המגזר היהודי (Yiftachel & Yacobi, 2003). שנית, היישובים המעורבים מתאפיינים בעימותים בתדירות גבוהה, ביחוד כשהאוכלוסייה היהודית משתמשת ביתרונה כדי להגביר את רמת ההדרה שקבוצת המיעוט הערבי סובלת ממנה (Omer et al., 2014).

למותר לציין כי מציאות החיים של האוכלוסייה הערבית איננה אחידה, לא ביישובים ההומוגניים ולא ביישובים המעורבים: היישובים ההומוגניים שונים זה מזה בגודלם, והאזורים הסטטיסטיים שונים במידת ההטרוגניות הדתית שבתוכם. כך למשל, היישובים הבדואיים בדרום הם הומוגניים בהרכבם, ואילו יישובים ערביים אחרים הם הטרוגניים למדי (Tannenbaum, 2009). יתרה מזאת, אף שרוב היישובים נמצאים בפריפריה, הן בצפון הארץ הן בדרומה (Khattab & Miaari, 2013), יש הבדלים ממשיים במרחקם הפיזי מהמרכז הכלכלי והחברתי של ישראל, מחוז תל-אביב. אשר ליישובים המעורבים, גם בהם ניתן להבחין בין הערים יפו, לוד, רמלה ועכו לבין חיפה, שם האוכלוסייה אמידה יותר.

תרשיחא מתפקדת כיישוב אוטונומי סמוך למעלות, ואילו בנוף הגליל, ההופכת מעורבת בזכות ההגירה, האוכלוסייה הערבית היא אוכלוסייה אמידה יחסית אשר היגרה לתוך היישוב. ירושלים הערבית היא, כמובן, מקרה בפני עצמו.

לאור כל האמור לעיל, אנו מצפים שצורת ההתיישבות תשפיע על רמת התמותה. השערותנו היא כי גם בניכוי השפעתם של מדדי המדרג החברתי והסולידריות החברתית, האוכלוסייה המתגוררת ביישובים המעורבים תימצא בסיכון גבוה יותר לתמותה בהשוואה לאוכלוסייה המתגוררת ביישובים הערביים ההומוגניים. זו, בתורה, תימצא בסיכון גבוה יותר לתמותה בהשוואה לאוכלוסייה המתגוררת ביישובים ההומוגניים הכפריים.

המחקר

שיטה

כדי לבחון את ההשערה שהוצגה לעיל, בחנו את התמותה בקרב האוכלוסייה הערבית במהלך שש שנים (ממפקד האוכלוסין שנערך בנובמבר 1995 ועד לסוף שנת 2001).⁵ הנתונים הם נתוני פרט, והם מאפשרים לנו לבצע ניתוחים בשני שלבים:

השלב הראשון הוא ניתוח התמותה הכללית באזורים סטטיסטיים, בהתאם לסוג האוכלוסייה, בפיקוח על רמות ההון ועל מבנה המשפחות באוכלוסיית כל אזור.

השלב השני הוא ניתוח רב-שכבתי של הישרדות הפרט, ובו נבחן את ההסתברות למוות מוקדם של יחידים על פי תכונותיהם האישיות (רמה 1), על פי מאפייני משקי הבית שהם מתגוררים בהם (רמה 2), ועל פי מאפייני האזורים הסטטיסטיים שהם מתגוררים בהם (רמה 3). בניגוד לרגרסיה רגילה (OLS), המניחה שהתצפיות השונות הן בלתי תלויות, במחקרנו מתקיימת תלות מובנית בין נדגמים שונים: מחקרנו עוסק בדגימה של משקי בית, ואלה משויכים לאזורים סטטיסטיים, מה שעשוי ליצור מתאם בין נדגמים המתגוררים בתוך אותו אזור, עקב משתנים שלא תמיד ניתן למפות אותם. ניתוח ההישרדות הרב-שכבתי מאפשר בקרה על השפעות אלו, ופיקוח על התלות המתקיימת בין התצפיות השונות (Goldstein, 2010).

קובץ הנתונים הוכן עבורנו על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, וכלל את מדגם השאלון המורחב במפקד האוכלוסין והדיר 1995 (הקובץ הגיאוגרפי). עוד צוין בו, בנוגע לכל אחד

5 מסיבות טכניות לא התאפשר לנו לעבוד על קובץ מפקד 2008, אולם השאלה שאנו מעלים תקפה גם לתקופת המפקד הקודם.

מהנשאלים, אם במהלך שש השנים (מ-4 בנובמבר 1995 עד 31 בדצמבר 2001) האדם נפטר או היגר מהארץ (יצא ולא שב אליה במהלך שנה או יותר). הקובץ כלל מדגם של 1,074,252 פרטים, ומהם זיהינו 195,461 פרטים מקרב האוכלוסייה הערבית (כ-18.2% מהמדגם כולו). הניתוח שביצענו התייחס לתת-קבוצה זו בלבד. הקובץ כלל נתונים על אודות המין, קבוצת הגיל, מקום המגורים, המצב המשפחתי, הדת, רמת הרווחה החומרית, מצב התעסוקה ורמת ההשכלה.

צורות התיישבות

את היישובים, וכן את הרבעים בתוך הערים הגדולות, חילקנו לארבע קבוצות:

1. אוכלוסייה יהודית הומוגנית: יישובים ש-90% ויותר מאוכלוסייתם הם יהודים.
2. אוכלוסייה מעורבת: יישובים (או רבעים ביישובים מרכזיים) שבהם 10%–90% מקרב האוכלוסייה הם ערבים. יישובים אלו כללו את מעלות תרשיחא, ירושלים (העיר העתיקה, הצפון והמזרח), חיפה (העיר התחתית, הדר), יפו, לוד, עכו ורמלה.
3. אוכלוסייה ערבית הומוגנית: יישובים ש-90% ויותר מאוכלוסייתם הם ערבים.
4. אוכלוסייה ערבית כפרית: יישובים שבהם פחות מ-2,000 תושבים. לא היה זיהוי של כל כפר בנפרד, ולכן הם קובצו לפי הנפות של הלמ"ס.

את האזורים הסטטיסטיים שבתוך היישובים חילקנו באותה הדרך, ולפי אותם אחוזי אוכלוסייה (אוכלוסייה יהודית; אוכלוסייה מעורבת; אוכלוסייה ערבית). את האוכלוסייה באזורים יהודיים שבתוך יישובים יהודיים והומוגניים קיבצנו לפי יישוב (או רובע) המגורים. האוכלוסייה הערבית באזור סטטיסטי מעורב בתוך יישוב יהודי היתה מרוכזת באזורים סטטיסטיים בודדים, לכן לא היה צורך לרכזם. נוסף על כך, אין ברשותנו מידע על הרכב האוכלוסייה ביישובים הכפריים. הסרנו 121 תושבי מושבים ועוד 36 תושבי קיבוצים, ואת שאר האוכלוסייה הכפרית חילקנו על פי נפה, מתוך הנחה כי כפרים אלו הם הומוגניים ערביים.

כדי לעמוד על ההבדלים בין סוגי ההתיישבות השונים של האוכלוסייה הערבית בישראל, נתייחס לשבע קבוצות התיישבות עיקריות:

1. אוכלוסייה המתגוררת ביישובים ערביים הומוגניים (90% ומעלה של אוכלוסייה ערבית; 168 אזורים סטטיסטיים; 130,374 נדגמים).
2. אוכלוסייה המתגוררת ביישובים ערביים כפריים הומוגניים (יישובים קטנים הכלולים בתוך מועצה אזורית; 16 נפות; 14,146 נדגמים).

3. אוכלוסייה המתגוררת באזורים סטטיסטיים ערביים, בערים המעורבות (לפחות 90% אוכלוסייה ערבית באזור הסטטיסטי אך לא ביישוב כולו; 36 אזורים סטטיסטיים; 36,322 נדגמים).
4. אוכלוסייה המתגוררת באזורים סטטיסטיים מעורבים, בערים המעורבות (אזור סטטיסטי שבו 10%–90% אוכלוסייה ערבית; 33 אזורים סטטיסטיים; 8,634 נדגמים).
5. אוכלוסייה המתגוררת באזורים סטטיסטיים יהודיים, בערים המעורבות (אזור סטטיסטי שבו 10% אוכלוסייה ערבית לכל היותר; 7 יישובים, 1,694 נדגמים).
6. אוכלוסייה המתגוררת באזורים סטטיסטיים מעורבים ביישובים יהודיים (13 יישובים; 1,728 נדגמים).
7. אוכלוסייה המתגוררת באזורים סטטיסטיים יהודיים ביישובים יהודיים (16 יישובים; 2,386 נדגמים).

בסך הכל נכללו במדגם 195,284 תצפיות, ב-42,436 משקי בית וב-289 אזורים סטטיסטיים. כפי שצוין, רוב האוכלוסייה הערבית חיה ביישובים הומוגניים ערביים, או באזורים סטטיסטיים הומוגניים בתוך יישובים מעורבים. רק מיעוט קטן (פחות מ-3%) חי ביישובים יהודיים הומוגניים או באזורים יהודיים הומוגניים בתוך יישוב מעורב. יש לשים לב כי האזורים הכפריים הם גדולים באופן מלאכותי, מאחר שהם מאגדים כפרים שונים בתוך אותה הנפה (לא הצלחנו לקבצם לפי אזור טבעי, מאחר שכדי לשמור על אלמוניות הפרט הושמט מידע על אודות האזור הטבעי מהקובץ עבור תושבי הכפרים).

התמותה

התמותה במחקרנו הוגדרה בשני אופנים: ברמת הפרט וברמת האזור הסטטיסטי.

רמת הפרט: קובץ הנתונים ציין אם הפרט נפטר בין יום המפקד (4 בנובמבר 1995) לבין 31 בדצמבר 2001. כן צוין אם האדם היגר לחו"ל במהלך אותה תקופה. במהלך התקופה נפטרו 2,901 פרטים, והיגרו לחו"ל 1,088 פרטים (כשליש ממספר הנפטרים). אין במספר זה כדי להשפיע על שיעורי התמותה. שיעור הנפטרים השנתי עמד אפוא על 2.44 ל-1,000. על פי הנתונים נפטרו בארץ בתקופה זו 20,173 מהאוכלוסייה הערבית, מתוך אוכלוסייה ממוצעת של 1,106,100 – שיעור של 3.04 ל-1,000 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006, לוחות 2.1, 3.1).

רמת האזור הסטטיסטי: ההבדלים בהתפלגות הגילים הקשו על השוואה של התמותה המצרפית (שיעורי התמותה בכל אזור) באזורים השונים. לפיכך חישבנו לכל אזור סטטיסטי יחס תמותה מתוקן (Standardised Mortality Ratio, SMR. ראו Ulm, 1990),

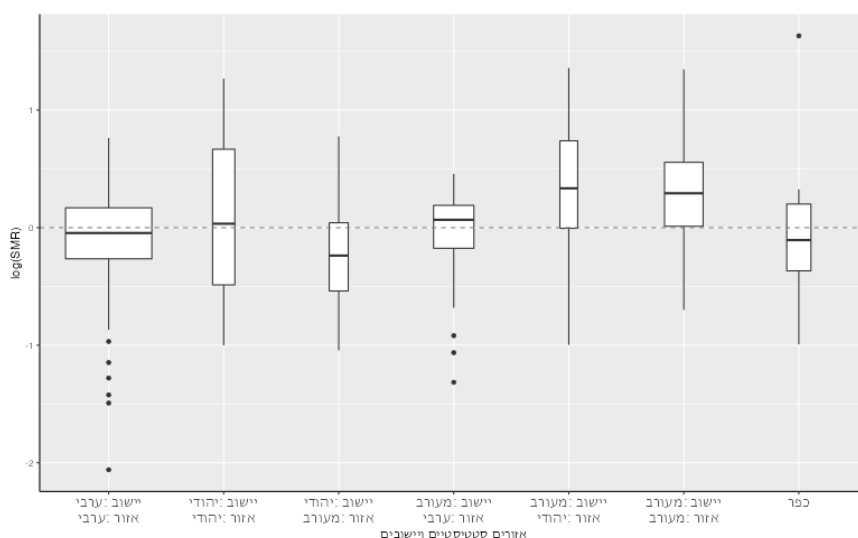
וזאת כדי לאפשר השוואה שאינה מושפעת מהתפלגות הגילים. לשם כך חישובנו עבור כלל האוכלוסייה את ההסתברות הארצית למות במהלך תקופת המעקב עבור כל קבוצת גיל. עבור כל אזור סטטיסטי הכפלנו את האוכלוסייה בכל קבוצת גיל בהסתברות הארצית המתאימה לה, וחיברנו את המספרים יחד כדי לקבל את מספר הנפטרים המצופה (Expected Deaths) – תוצאה שהיתה מתקבלת לו רמת התמותה בכל גיל היתה זהה לזו של הרמה הארצית. במקרה שרמת התמותה היא זהה לרמה הארצית, אזי המספר המצופה יהיה זהה למספר הנצפה בפועל (Observed Deaths). ככל שנצפו יותר פטירות מהמצופה, פירוש הדבר הוא שרמת התמותה גבוהה יותר מהרמה הארצית; וככל שנצפו פחות פטירות מהמצופה, פירוש הדבר הוא שרמת התמותה נמוכה מהרמה הארצית. היחס המתקבל מבטא את רמת התמותה היחסית בתוך אותו אזור סטטיסטי:

לאור המספר המועט של תצפיות בחלק מהאזורים הסטטיסטיים, ומיעוט הפטירות (בעשרה מהאזורים שנבחנו לא היו פטירות כלל), ניתחנו את תמותת שני המינים באזורים הסטטיסטיים יחד.

$$SMR = \frac{\text{Observed Deaths}}{\text{Expected Deaths}}$$

ניתוח SMR: ערכי ה-SMR נעו בין 0.128 ל-5.11, חציון 1. כדי ליצור יותר סימטריה בהתפלגות בחרנו להשתמש ב- $\log(SMR)$, מכיוון ש- $\log \frac{x}{y} = -\log \frac{y}{x}$, עם טווח (-2.06) עד 1.63. איור 1 מציג את התפלגות ה- $\log(SMR)$ בסוגי האזורים השונים, וממנו עולה כי התמותה נמוכה יותר ביישובים ההומוגניים ובכפרים, וכן כי היא גבוהה יותר ביישובים המעורבים – בעיקר באזורים שאינם הומוגניים (יהודיים ומעורבים).

איור 1: התפלגות SMR באזורים סטטיסטיים מסוגים שונים

בתרשימי התיבה הקו האמצעי הוא חציון הערכים לקבוצה. התיבה מכילה את הערכים מהרבעון התחתון לעליון, והנקודות משקפות מקרים יוצאי דופן (ערכים בלתי צפויים בהתפלגות סימטרית). שטח התיבה הוא יחסי לגודל הקבוצה.

הישוב מדדים

רמה א. רמת הפרט

הון כלכלי חושב בשני מדדים שמיים נפרדים. המדד הראשון הוא מקצוע הפרט (עד גיל 15; פרט שאיננו בשוק העבודה; לומד; עובד לא מקצועי; עובד מקצועי; טכנאים ומנהלים; לא ידוע). המדד השני הוא מעמד בעבודה (פרט שאיננו עובד; שכיר; עצמאי; לא ידוע).

הון תרבותי (השכלה) חושב כתעודה הגבוהה ביותר אשר מצויה בחזקת הפרט (עד גיל 15; השכלה נמוכה (ללא בגרות); בגרות; על-תיכוני; השכלה אקדמית).

הון חברתי חושב על פי דת האדם, תוך סיווג לארבע קבוצות: שלוש הדתות המרכזיות – מוסלמי/דרוזי/נוצרי – ו"אחר". המשתנה הוא שמי, והמוסלמים היו קבוצת ההתייחסות. מדובר במדד בקירוב (proxy), בהנחה שלאוכלוסיות בנות הדתות השונות יש קשרים שונים עם אוכלוסיית הרוב היהודית. השערטנו היא כי לאוכלוסייה הדרוזית, המעורה יותר בקרב האוכלוסייה היהודית בשל שירות בצבא ובכוחות הביטחון, הון חברתי רב מזה של האוכלוסיות הנוצרית והמוסלמית.

רמה ב. רמת משק הבית

רמה זו כללה נתונים דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים של משק הבית שבו חי הפרט, תוך הסתמכות על המשתנים שלהלן:

סוג משק הבית חושב כסולם שמי, וקבוצת ההתייחסות היתה משפחה דו-דורית (הורים וילדים). עוד זיהינו: אדם יחיד; משקי בית משפחתיים חד-דוריים (זוג); משפחה רב-דורית (הורים, ילדים, סבים/נכדים); משפחה חד-הורית (אב/אם עם ילדים); לא-משפחתי (שני פרטים או יותר, ללא קשר משפחתי ביניהם); אחר (הרכבים אחרים, דוגמת מגורים משותפים של בני המשפחה המורחבת).

ההון הכלכלי הוגדר באמצעות שלושה מדדים, אשר נועדו לבחון את רווחת משק הבית ואת גישתו למשאבים חומריים:

1. ההכנסה החודשית הכוללת לנפש סטנדרטית $\log\left(\frac{Income}{\sqrt{n}}\right)$, כאשר $Income = \sigma$ כל ההכנסה למשק הבית מכל המקורות; $n =$ מספר הנפשות במשק הבית, והטרנספורמציה ללוג נועדה ליצור משתנה סימטרי.

2. ציוד משק הבית – סולם המורכב מ-12 הפריטים: בעלות על בית; אמבטיה/מקלחת; טלפון; וידאו; מכונת כביסה; מיקרוגל; מדיח כלים; מזגן; דוד שמש; מייבש כביסה; מחשב אישי; מכונת (α=0.812). מכלל משקי הבית, 22,963 (12%) לא דיווחו על ציוד משק הבית, ולהם ניתן ציון ממוצע וציון 1 במשתנה דמה – המציין ציוד בית חסר.

3. השתייכות לכוח עבודה – סולם גוטמן המורכב משלושה פריטים: האם יש במשק הבית פרט שהוא עובד; עצמאי; אקדמאי/מנהל/פרופסיונל. לסולם מדד שחזור 0.91.

ההון התרבותי (השכלה) היה משתנה דיכוטומי, המבחין בין משקי בית שאין בהם שום בן בית בעל תעודת בגרות (נמצאו 13,862 משקי בית כאלו, שהם 39.5% מסך משקי הבית).

רמה ג: רמת האזור הסטטיסטי

הון כלכלי – חושב באמצעות כמה מדדים:

- ממוצע הציון על ציוד משקי הבית באזור הסטטיסטי, אשר חושב לעיל. הממוצע לכלל אזורי הניתוח השונים עמד על 4.75 מוצרי נוחות למשק בית;
- ממוצע לוג הכנסה כספית לנפש סטנדרטית (בשקלים), כפי שחושב לעיל;
- שיעור משקי הבית שיש בהם מועסקים.

הון תרבותי (השכלה) – חציון רמת ההשכלה (ללא תעודה, בגרות, השכלה על-תיכונית, תואר אוניברסיטאי) בקרב אוכלוסיית בני 15 ומעלה.

הון חברתי – ברוב אזורי הניתוח, הקבוצה הדתית השכיחה היתה מוסלמים (229 מתוך 289 אזורים). שאר האזורים היו נוצריים (34 אזורים) ואחרים (3 אזורים). בעבור כל אזור ציינו שני מדדים שונים: האחד – קבוצת הדת השכיחה. האחר – מדד ההומוגניות. מדד זה חושב כ- $\sum_{i=1}^4 p_i^2 = 1$, ובו p_i הוא חלקה של קבוצה i באוכלוסייה, והמדד הוא סכום החלקים בריבוע. באזור הומוגני (שבו כולם בני אותה דת) המדד עומד על 1, ובאזור שבו לכל קבוצה יש חלק שווה המדד הוא $0.25 = (4 * 0.25^2)$. בכ-50% מאזורי הניתוח נמצאה רמת הומוגניות של 0.9 ומעלה, ולכן הפכנו את המדד לדיכוטומי (אזור ניתוח בעל ערך הגבוה מ-0.9 נחשב להומוגני).

מדד הסולידריות המשפחתית – חושב כממוצע הנפשות במשקי הבית בכל אזור סטטיסטי.

ממצאים

מודל SMR

לוח 1 להלן מציג מודל רגרסיה עבור ה-SMR באזורים הסטטיסטיים.⁶ המודל הוא מודל פואסון, ובו המשתנה התלוי הוא מספר הפטירות בפועל, בקיזוז (offset) מספר הפטירות המצופה (ראו הסבר ה-SMR לעיל).

המודל הימני מכיל רק סוגי אזורים סטטיסטיים, והוא משקף את המוצג באיור 1. בכל סוגי האזורים – מלבד יישוב יהודי/אזור סטטיסטי מעורב – הסיכון לתמותה גבוה מאשר ביישובים ההומוגניים, וההבדל בין היישובים המעורבים, האזורים הערביים והאזורים המעורבים הוא מובהק. באזורים היהודיים המקדם זהה לשאר היישובים המעורבים, אך אינו מובהק בשל מיעוט המקרים. בירושלים, לעומת זאת, ה-SMR באזורים היהודיים נמוך במובהק מאשר בשאר היישובים, וברמת הגולן הציון הוא הנמוך ביותר, נתון העשוי להעיד על היעדר דיווח על פטירות.

לוח 1: רגרסיית פואסון, רמת התמותה באזורים הסטטיסטיים (א"ס)

הון ואזורים סטטיסטיים			מודל אזורים סטטיסטיים			
p(z)	z	exp(b)	p(z)	Z	exp(b)	
0.236	-1.18	0.969	0.556	-0.589	0.986	קבוע
						סוג האזור: ישוב ערבי, א"ס ערבי = 1
0.986	0.017	1.00	0.366	0.904	1.00	כפרי
0.192	1.30	1.26	0.298	1.04	1.18	ישוב יהודי, א"ס יהודי
0.476	-0.713	0.859	0.373	-0.890	0.829	ישוב יהודי, א"ס מעורב
0.0165	2.40	1.28	0.00911	2.61	1.30	ישוב מעורב, א"ס ערבי
0.168	1.38	1.29	0.147	1.45	1.31	ישוב מעורב, א"ס יהודי
<0.001	3.43	1.32	<0.001	3.92	1.34	ישוב מעורב, א"ס מעורב
						ירושלים, לא = 1
0.163	-1.39	0.864	0.0161	-2.41	0.784	ירושלים העיר
						גולן, לא = 1
<0.001	-6.02	0.116	<0.001	-5.67	0.134	רמת הגולן
0.0019	3.099	0.0592				חציון רמת השכלה
0.092	-1.684	0.943				ממוצע נפשות במשק בית
			<0.001	df=288	418	שארית, מודל יסוד
	df=278	316	0.279	df=280	327	מודל
<0.001	df=2	11	<0.001	df=8	91	הפרש

מודל פואסון: משתנה תלוי מספר פטירות בפועל; קיוו (offset) מספר פטירות מצופה לפי מודל SMR. המקדמים הם ערכים מעריכיים, eb, ומבטאים את הסיכון היחסי. כך, במודל האזורים הסטטיסטיים, באזור סטטיסטי ערבי ביישוב מעורב, התמותה המתוקנת גבוהה יותר ב-30% מאשר ביישוב הומוגני. בירושלים התמותה היא רק 78.4% מהתמותה בשאר הארץ.

המודל השמאלי מוסיף משתנים הקשורים לסוגי ההון. בשל קו-ליניאריות בין המשתנים השונים נכללו בו רק משתנים מובהקים ($p < 0.05$). שוב, גם בהתחשב במדדי ההון המצרפיים, ביישובים המעורבים התמותה גבוהה מאשר ביישובים ההומוגניים, וברמת הגולן המקדם הוא הנמוך ביותר. בירושלים, לעומת זאת, התמותה נשארת נמוכה, אך המקדם כבר אינו מובהק. כפי ששיערנו, ככל שרמת ההשכלה החציונית עולה, כך יורדת התמותה (מובהק במבחן חד-זנבי [$p < 0.001$]), וככל שמספר הנפשות הממוצע במשקי הבית באזור סטטיסטי עולה, התמותה המצרפית יורדת (מובהק במבחן חד-זנבי [$p = 0.046$]).

נציין כי מדדי הסטייה (deviance) מראים ששני המודלים הולמים את נתוני המקור (על פי התפלגות χ^2 , $p[\text{deviance, df}] > 0.05$).

ניתוח רב-שכבתי ברמת הפרט

לוח 2 להלן מרחיב את הניתוח ומציג מודל הישרדות רב-שכבתי שבו המשתנה התלוי הוא הישרדות הפרט. התייחסנו הן לקשר בין התמותה לבין המשתנים שתיארנו (Fixed Effects), הן לשונות בכל רמה (Random Effects). למודלים שלושה משתנים רנדומליים: גיל ומין באינטראקציה; משק הבית; האזור הסטטיסטי.

לוח 2: מודלים רב-שכבתיים

			הון ואזורים סטטיסטיים			מודל אזורים סטטיסטיים			מודל משתנה
p(z)	z	exp(b)	p(z)	p(z)	z	exp(b)	Z	exp(b)	
0.030	-2.17	0.465	0.00696	-2.70	0.380	<0.001	-5.25	0.106	קבוע
									אזור סטטיסטי: ערבי הומוגני = 1
0.151	1.44	1.31	0.168	1.38	1.29	0.233	1.19	1.25	יישוב: יהודי; אי"ס: יהודי
0.436	-0.779	0.831	0.361	-0.913	0.804	0.317	-1.00	0.787	יישוב: יהודי; אי"ס: מעורב
0.0278	2.20	1.34	0.0262	2.22	1.34	0.0129	2.49	1.40	יישוב: מעורב; אי"ס: ערבי
0.126	1.53	1.40	0.133	1.50	1.40	0.121	1.55	1.42	יישוב: מעורב; אי"ס: יהודי
<0.001	3.99	1.46	<0.001	3.90	1.44	<0.001	4.12	1.47	יישוב: מעורב; אי"ס: מעורב
0.491	-0.689	0.925	0.715	0.364	1.04	0.393	0.854	1.10	כפר
									ירושלים: לא = 1
0.0274	-2.21	0.751	0.0335	-2.13	0.758	0.0200	-2.33	0.735	אי"ס בירושלים
									הגולן: לא = 1
<0.001	-4.64	0.168	<0.001	-5.54	0.122	<0.001	-5.98	0.106	נפת הגולן
									הון תרבותי (השכלה): בגרות = 1 בגרות = 1
<0.001	-4.51	0.0178	<0.001	-4.36	0.0175				גיל > 15
0.00174	3.13	1.47	<0.001	3.57	1.55				יסודי ומטה
0.878	0.154	1.029	0.962	-0.048	0.991				על-תיכוני
0.225	-1.21	0.787	0.151	-1.44	0.753				אוניברסיטאי

			הון ואזורים סטטיסטיים			מודל אזורים סטטיסטיים			מודל
p(z)	z	exp(b)	p(z)	p(z)	z	exp(b)	Z	exp(b)	משתנה
									מצב משפחתי: נשוי(אה) = 1
0.118	1.56	1.17	0.0419	2.03	1.21				רווק(ה)
0.0566	1.91	1.41	0.00179	3.12	1.70				גרש(ה)
0.0136	2.47	1.25	<0.001	5.06	1.41				אלמן(ה)
									דת: מוסלמי = 1
0.596	-0.531	0.966	0.192	-1.30	0.921				נוצרי
0.0283	-2.19	0.816	0.0325	-2.14	0.821				דרוזי
0.330	-0.975	0.704	0.160	1.40	0.599				אחר
									סוג משק בית: זוג עם ילדים = 1
0.0253	2.24	1.25							משק בית: בודד
0.473	-0.718	0.862							משק בית: לא משפחתי
0.0416	2.04	1.17							משק בית: זוג
0.224	1.22	1.12							משק בית: חד-הורי
0.0190	2.34	1.23							משק בית: שלושה דורות
0.690	0.398	1.05							משק בית: אחר
									תעסוקה: אין עובד בבית = 1
<0.001	-4.12	0.785							רמה 1 (עובד)
<0.001	-3.58	0.761							רמה 2 (עצמאי)
<0.001	-2.33	0.685							רמה 3 (מנהל/ אקדמאי/פרופסיה)
0.00131	-3.22	0.959							רמת ציוד משק בית (ממורכז)
<0.001	-7.22	0.499							ציוד: אין ציין
									טיב התאמה
	הפרש	מודל		הפרש	מודל			מודל	סטייה
	123	20086		99	20209			20308	דרגות חופש
	11	195249		10	195260			195270	שונות (variance)
		0.0686			0.0804			0.0768	משקי בית (42436)
		0.0254			0.0267			0.0313	אזורים סטטיסטיים (289)
		8.15			8.65			6.11	גיל: זכר (17)
		13.0			13.4			9.19	גיל: נקבה (17)

מודל בינומי. המשתנה התלוי הוא ההסתברות של הפרט למות במהלך תקופת התצפית. מס' תצפיות: 195,284; מס' משקי בית: 42,436; מס' אזורים סטטיסטיים: 289 להגדרת המשתנים, ראו בטקסט

הלוח מכיל שלושה מודלים. הראשון מתייחס רק לשאלה המרכזית שלנו, סוג האזור הסטטיסטי. שני המודלים הנוספים בוחנים באיזו מידה ההבדלים בין סוגי האזור הסטטיסטי ניתנים להסבר על ידי משתנים ברמת הפרט או משק הבית.

המקדמים הם ערכים מעריכיים, e^b , ומבטאים את הסיכון היחסי למות לעומת ערכי הבסיס. כך, במודל הראשון, ביישוב מעורב, אזור סטטיסטי ערבי, הסיכון למות הוא 40% ($e^b=1.40$) – גבוה יותר מאשר ביישוב הומוגני.

ההסתברויות ($p(z)$) הן דו-זנביות. לבחינת מובהקות קבענו ערך חיתוך $\alpha=0.05$, כך שערכים $|z|>1.645$ הם מובהקים במבחן חד-זנבי, וערכים $|z|>1.960$ הם מובהקים במבחן דו-זנבי.

המודל הראשון: מודל זה משחזר, למעשה, את המודל הראשון בלוח 1, ומגיע לאותה מסקנה: ביישובים מעורבים רמת התמותה גבוהה במובהק מרמת התמותה ביישובים הומוגניים; בירושלים התמותה נמוכה יותר מאשר ביישובים ההומוגניים, וברמת הגולן היא נמוכה עד כדי חשש לאמינות הנתונים.

המודל השני: מודל זה מוסיף נתונים ברמת הפרט (הון תרבותי; מצב משפחתי; דת). גם כאן, הפיקוח על גיל ומין הוא באמצעות המשתנים הרנדומליים. עבור הון כלכלי (השכלה) קבוצת ההתייחסות היא בעלי תעודת בגרות, וניתן לראות שכלל שרמת ההשכלה עולה, הסיכון למות יורד. כמצופה, הסיכון של מי שאינו נשוי למות גבוה מזה של מי שנשוי, והמקדמים מובהקים ברמת 0.05 במבחן חד-זנבי. הסיכון גבוה במיוחד עבור הגרושים. התמותה נמוכה יותר עבור נוצרים ודרוזים מאשר עבור מוסלמים, וכפי ששיערנו, ההשפעה מובהקת עבור האוכלוסייה הדרוזית ($p=0.014$ חד-זנבי). משתני ההון הכלכלי לא היו מובהקים ברמה זו.

המודל השלישי: במודל זה הוכנסו משתנים המאפיינים את משק הבית: סוג משק הבית; השתייכות לשוק העבודה, ורמת הציוד במשק הבית. הבחנו בין שבעה סוגי משק בית: זוג עם ילדים (בסיס); אדם בודד; משק בית לא משפחתי (אין קשר שארים בין בני משק הבית); זוג; חד-הורי; שלושה דורות; אחר (קרובי משפחה לא גרעינית הגרים יחד). במשקי בית לא משפחתיים רמת התמותה היתה גבוהה מרמת התמותה במשק בית גרעיני עם זוג הורים וילדים. התמותה בכל משקי הבית שבהם אדם אחד עובד לפחות היתה נמוכה מהתמותה במשקי בית ללא אדם עובד, ואף כי ההבדלים בין המקדמים היו קטנים, ככל שמשק הבית עלה בסולם התעסוקה, רמת התמותה ירדה. התמותה ירדה עם הירידה ברמת הציוד במשק הבית, ולהפתעתנו היתה נמוכה במיוחד באותם משקי בית שבהם לא דווח על ציוד.

טיב ההתאמה בכל המודלים היה טוב, עם סטייה בגובה עשירית ממספר דרגות החופש. שונות המרכיב הרנדומלי היתה גבוהה במיוחד עבור מרכיב הגיל והמין, והיא אף עלתה עם הוספת המקדמים החברתיים. עבור משקי הבית והאזורים הסטטיסטיים, השונות

הרנדומלית פחתה במקצת, בייחוד עבור המודל שני, אבל ללא שינוי מהותי. לאורך כל ניתוח ההישרדות היחס בין רמות התמותה בסוגי האזורים הסטטיסטיים נשאר יציב. התמותה הנמוכה ביותר היתה באזורים ההומוגניים (מלבד קבוצה קטנה של אזורים סטטיסטיים מעורבים ביישובים יהודיים, וסטייה זו היתה לא מובהקת), והתמותה הגבוהה ביותר היתה ביישובים המעורבים. התכונות החברתיות הלמו את המצופה באשר להשפעת סוגי ההון, גם ברמת תכונת הפרט וגם ברמת תכונת משק הבית: ההון הכלכלי, התרבותי ואף החברתי, ככל שהצלחנו לאמוד אותו, כולם הביאו לירידה ברמת התמותה. זאת ועוד, אנשים נשואים ומי שחי במשק בית גרעיני (הורים וילדים) זכו אף הם לרמות תמותה נמוכות יותר.

סיכום ודיון

מטרתנו היתה לבדוק את הבדלי התמותה בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל, עקב התייחסות מינורית לנושא זה במחקר. מדובר בחברה שאיננה הומוגנית, אלא מאופיינת בתת-קבוצות נבדלות, הן מבחינת סוגי ההון המצויים בחזקתן, הן מבחינת הסולידריות המאפיינת אותן (Monterescu, 2011), הן מבחינת צורות ההתיישבות והשכונות שבהן הן מתגוררות. ניתן להבחין בין המתגוררים ביישובים ההומוגניים, שבהם האוכלוסייה כולה ערבית, לבין המתגוררים ביישובים מעורבים, שבהם מרבית האוכלוסייה הערבית מתגוררת באזורים נבדלים, ומהווה קבוצת מיעוט בתוך יישוב בעל רוב יהודי. כפי ששיערנו, הסיכון לתמותה בקרב האוכלוסייה הערבית ביישובים המעורבים גבוה מזה של האוכלוסייה המתגוררת ביישובים ההומוגניים, ומזה של האוכלוסייה ביישובים ההומוגניים הכפריים.

האוכלוסייה הערבית מהווה כ-20% מאוכלוסיית ישראל, וסובלת מהדרה מצד קבוצת הרוב היהודי, בין שעקב מגורים ביישובים ההומוגניים המרוחקים מאזור המחיה של האוכלוסייה היהודית, בין שעקב מגורים באזורים מובדלים בשטחי הערים המעורבות (Khattab & Miaari, 2013). הפרדה כמעט מוחלטת זו בין האוכלוסיות היהודית לערבית (שטרן, 2010) מונעת אינטגרציה שעשויה היתה להיטיב עם האוכלוסייה הערבית, ודוחקת אותה לשוליים (Yacobi, 2009). אומנם אוכלוסייה זו נהנית מלכידות משפחתית גבוהה יחסית, אך אין בה כדי לבטל את התמותה הגבוהה יותר הנובעת מרמה נמוכה יותר של סוגי ההון השונים (Anson, 2010). עם זאת, כפי ששיערנו, האוכלוסייה המתגוררת ביישובים ההומוגניים נהנית מיתרון שמקורו בסולידריות גבוהה יותר בקרב תושבי היישוב (Marom, 2014), יתרון המגן עליה, במידת מה, מפני סיכון גבוה לתמותה. השערנו בדבר יתרון זה נגזרה מהעובדה כי קבוצות מיעוט החיות בינן לבין עצמן נוטות לגבש סולידריות פנימית, וזו משמשת עבורן חוצץ מפני דחיקתן לשוליים על ידי קבוצת הרוב, ובכך מיטיבה עימן ועם בריאותן (Shaw et al., 2012).

מיקום בעמדה נמוכה במדרג החברתי הוא משמעותי עבור האדם, ומעמיד אותו בסיכון גבוה לתמותה: המדרג משקף מבנה המבוסס על גישת האדם למשאבים חברתיים, וככל שהגישה למשאבים רבה יותר, כך הסיכון למוות מוקדם נמוך יותר (Marmot, 2004). המאבק על התקדמות במעלה המדרג הוא הישרדותי, והנחשלים, שאינם מצליחים להתבסס בעמדה גבוהה במדרג, נידונים לשיעורי תמותה גבוהים יותר. אולם מדרג זה אינו חד-ממדי, והוא כולל את תעסוקתו והכנסתו הכספית של הפרט (הון כלכלי); את השכלתו (הון תרבותי); ואת קשריו החברתיים עם בעלי משאבים (הון חברתי).

הרציונל שעמד בבסיס מחקרנו היה כי חרף החסרונות מבחינת אחיזה בסוגי ההון באוכלוסייה הערבית, וחרף ההזרה מצד האוכלוסייה היהודית, דווקא הריכוז ביישובים הומוגניים עשוי להעניק פיצוי, ולו חלקי, מבחינת הסיכון לתמותה גבוהה, וזאת בזכות הסולידריות המתקיימת בין חבריה. היישובים הכפריים והיישובים ההומוגניים מאופיינים בסולידריות גבוהה בין חבריהם בהשוואה לאוכלוסייה המתגוררת בערים המעורבות, ומאפיין זה מיטיב עימם (Tannenbaum & Essa, 2012). ביישובים אלו מתקיים מרכיב של הון חברתי כפי שהגדירו פוטנס ואח' (Putnam et al., 1993), הכולל מאפיינים של ארגון חברתי, נורמות וערכים שבבסיסם הסולידריות, ומתן אמון באחרים החיים בחברה. מאפיינים אלו מקילים על פרטים לשתף פעולה, וכך הקהילה, ככלל, יוצרת נשכרת. בין השאר, הסולידריות ויחסי הערבות ההדדית עשויים להפחית את הסיכון לתמותה (Cohen et al., 2008). ואכן, מצאנו כי הסיכון לתמותה בקרב האוכלוסייה המתגוררת בכפרים וביישובים ההומוגניים נמוך בהשוואה לסיכון לתמותה בקרב האוכלוסייה המתגוררת ביישובים המעורבים. ההומוגניות מקנה לתושבי היישובים הללו תחושות של שליטה חברתית וביטחון קיומי, החסרים ביישובים המעורבים.

ממצאים אלה מתקשרים לגישתו של דורקהיים באשר להתפוררות החברתית המאפיינת חברות אשר אינן משכילות לשמר ערכי סולידריות גבוהים (Durkheim, 1897/1951). אולם יש לזכור כי הסולידריות שאנו מייחסים ליישובים ההומוגניים היא, במידה לא מועטה, נכפית ולא נבחרת, כפי שתעיד ההגירה של בעלי אמצעים מקרב החברה הערבית ליישובים יהודיים. למותר לציין שאין בדעתנו להמליץ על מגורים נבדלים לאוכלוסיות היהודיות והערביות בארץ כפתרון למצוקותיה של האוכלוסייה הערבית. הפער בתוחלת החיים (ומן הסתם, גם בהיבטים אחרים של איכות חיים) בין האוכלוסייה הערבית – שרובה מתגוררת ביישובים הומוגניים – לבין האוכלוסייה היהודית לגווניה הוא איתן ויציב. במילים אחרות, המגורים הנפרדים של האוכלוסייה היהודית והאוכלוסייה הערבית, אשר משקפים את חוסר השוויון וחוסר האמון ההדדי בין שתי האוכלוסיות, הם חלק מהבעיה, ולא חלק מהפתרון, שכן זה יכול לבוא רק משילוב מלא ושוויוני של האוכלוסייה הערבית בתוך החיים החברתיים בישראל. או אז ניתן יהיה לבחון את יתרונות וחסרונות החיים ביישובים ובשכונות הומוגניים ומעורבים.

מגבלות המחקר והצעות למחקרי המשך

המגבלה המרכזית במחקרנו היא השימוש בנתונים ישנים מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. עקב חוסר נגישות לנתונים יותר מעודכנים (מפקד 2008), הנתונים אשר נותחו במחקר הנוכחי נאספו לפני יותר משני עשורים, בשנים 1995–2001. אין ספק שהממצאים מבטאים בדיקה מהימנה של ההשערות שהעלינו ומצביעים על תופעה העומדת בפני עצמה. עם זאת, ולנוכח השינויים המתחוללים בחברה הערבית כולה בשנים האחרונות – ובהם מודרניזציה, עיור, שיעורי עבריינות גואים ושינויים בפערים החברתיים-כלכליים – השונים בקרבה – חשוב לבחון את ממצאי מחקרנו על בסיס ניתוח של נתונים עדכניים יותר.

זאת ועוד, אף כי הממצאים מצביעים על הבדלים ברמת התמותה בין יישובים הומוגניים ליישובים מעורבים, אין לנו מידע של ממש על המתרחש בתוך שתי האוכלוסיות האלה. שיערנו שהיישובים ההומוגניים נהנים מלכידות רבה יותר וסובלים פחות מתסכול נוכח ההפליה שכל האוכלוסייה הערבית חשופה לה, אולם המנגנון ההופך את תושבי היישובים ההומוגניים לחסינים יותר מפני תמותה נותר בגדר השערה הטעונה בדיקה. מעבר לכך, ראוי לבחון כיצד הרכב האוכלוסייה והמבנה הפנימי של היחסים בתוך שכונת המגורים משפיעים על שיעורי התמותה של קבוצות אחרות בחברה הישראלית, ובכלל.

מקורות

- ובר, מ' (1973). מעמד, סטטוס, מפלגה. בתוך מ' לסק (עורך), **סוגיות בסוציולוגיה** (עמ' 58–71). עם עובד. (המקור פורסם בשנת 1922)
- חיידר, ע' (2010). **מדד השוויון בין האזרחים היהודים והערבים בישראל**, עמותת סיכוי.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2006). **השנתון הסטטיסטי לישראל, 2006 – מס' 57**. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2017). **קובץ היישובים 2017**.
- הלשכה מרכזית לסטטיסטיקה. (2020). **השנתון הסטטיסטי לישראל, 2020 – מס' 71**. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2022). **הגירה פנימית: נכסים ויוצאים לפי יישוב, 2015–2019**.
- מארקס, ק' (1953). **הקפיטל: ביקורת הכלכלה המדינית. ספר 1**. ספריית פועלים. (המקור פורסם ב-1867)
- מרום, נ' (2009). **עיר עם קונספציה: מתכננים את תל אביב**. בבל.
- רבינוביץ, ד' ואבו בקר, ח' (2002). **הדור הזקוף**. כתר.

שטרן, מ' (2010). **בשדות זרים: דפוסי אינטראקציה בין ישראלים לפלסטינים במתחמי מסחר**. מחקרי פלורסהיימר, האוניברסיטה העברית בירושלים.

Anson, J. (2010). Beyond material explanations: Family solidarity and mortality, a small area-level analysis. *Population and Development Review*, 36(1), 27–45. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00316.x>

Azaiza, F. (2005). Meanings of the concept “self-help” among Jewish and Arab students living in Israel. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 11, 23–35. https://doi.org/10.1300/J137v11n01_02

Azaiza, F., & Cohen M. (2008). Between traditional and modern perceptions of breast and cervical cancer screenings: A qualitative study of Arab women in Israel. *Psycho-Oncology*, 17(1), 34–41. <https://doi.org/10.1002/pon.1180>

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste*. Harvard University Press.

Bourdieu, P. (2010). The forms of capital. In I. Szeman & T. Kaposy (Eds.), *Cultural theory: An anthology* (pp. 81–93). Wiley. (Original work published 1986)

Chesnais, J. C. (1992). *The demographic transition: Stages, patterns, and economic implications*. Clarendon Press.

Cohen, S., Alper, C. M., Doyle, W. J., Adler, N., Treanor, J. J., & Turner, R. B. (2008). Objective and subjective socioeconomic status and susceptibility to the common cold. *Health Psychology*, 27(2), 268–274. <https://doi.org/10.1037/0278-6133.27.2.268>

Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94 Supplement, S95–S120.

Das-Munshi, J., Bécares, L., Stansfeld, S., & Prince, M. (2010). Understanding the ethnic density effect on mental health: Multi-level investigation of survey data from England. *British Medical Journal*, 341, c5367. [doi: https://doi.org/10.1136/bmj.c5367](https://doi.org/10.1136/bmj.c5367)

Durkheim, E. (1992). Suicide and fertility: A study of moral statistics. *European Journal of Population*, 8(3), 175–197. (Original work published 1888)

Durkheim, E. (1951). *Suicide: A study in sociology*. Free Press. (Original work published 1897)

Durkheim, E. (1997). *The division of labor in society*. Free Press (Original work published. 1893)

El-Taji, M. (2008). Arab local authorities in Israel: Hamulas, nationalism and dilemmas of social change. (Doctoral Dissertation. University of Washington)

- Engels, F. (1934). Letter to J. Bloch. In Karl Marx and Friedrich Engels, *Correspondence 1846–1895*. Lawrence & Wishart. (Original work published 1890)
- Goldhaber, R., & Schnell, I. (2007). A model of multidimensional segregation in the Arab ghetto in Tel Aviv-Jaffa. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98, 603–620.
- Goldstein, H. (2010). *Multilevel statistical models* (4th ed.). Wiley.
- Goldthorpe, J. H. (2010). Analyzing social inequality: A critique of two recent contributions from economics and epidemiology. *European Sociological Review*, 26(6), 731–744.
- Hoffmann, R. (2008). *Socioeconomic differences in old age mortality*. Springer Science and Business Media.
- Khattab, N., & Miaari, S. (Eds.) (2013). *Palestinians in the Israeli labor market*. Palgrave Macmillan.
- Kiernan, K. (2004). Redrawing the boundaries of marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66, 980–987.
- Lenski, G. E. (1954). Status crystallization: A non-vertical dimension of social status. *American Sociological Review*, 19(4), 405–413.
<https://doi.org/10.2307/2087459>
- Lesthaeghe, R. J., & Neidert, L. (2006). The second demographic transition in the United States: Exception or textbook example? *Population and Development Review*, 32(4), 669–698.
<https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2006.00146.x>
- Li, W. (2005). Beyond Chinatown, beyond enclave: Re-conceptualizing contemporary Chinese settlements in the United States. *Geo Journal*, 64(1), 31–40.
- MacInnes, J., & Díaz, J. P. (2009). The reproductive revolution. *The Sociological Review*, 57(2), 262–284. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2009.01829.x>
- Manor, O., & Eisenbach, Z. (2003). Mortality after spousal loss: Are there socio-demographic differences? *Social Science & Medicine*, 56(2), 405–413.
[https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(02\)00046-1](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(02)00046-1)
- Marcuse, P., Imbroscio, D., Parker, S., Davies, J. S., & Magnusson, W. (2014). Critical urban theory versus critical urban studies: A review debate. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(5), 1904–1917.
- Marmot, M. (2004). *The status syndrome: How social standing affects our health and longevity*. Holt.

- Marom, N. (2014). Relating a city's history and geography with Bourdieu: One hundred years of spatial distinction in Tel Aviv. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1344–1362.
<https://doi.org/10.1111/1468-2427.12027>
- Marx, K. (1962). *Capital: A critique of political economy, Volume III*. Foreign languages Publishing House. (Original work published 1894)
- Monterescu, D. (2011) To buy or not to be: Trespassing the gated community. *Public Culture*, 21(2), 403–430.
- Monterescu, D., & Rabinowitz, D. (2016). *Mixed towns, trapped communities: Historical narratives, spatial dynamics, gender relations and cultural encounters in Palestinian-Israeli towns*. Routledge.
- Omer, I., Romann, M., & Goldblatt, R. (2014). Geographical scale of tolerance in the urban area. *Journal of Urban Affairs*, 36(2), 207–224.
<https://doi.org/10.1111/juaf.12047>
- Pampel, F. C., Krueger, P. M., & Denney, J. T. (2010). Socioeconomic disparities in health behaviors. *Annual Review of Sociology*, 36, 349–370.
<https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102529>
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Putnam, R., Leonardi, R., & Nanetti, R. (1993). *Making democracy work*. Princeton University Press.
- R Core Team (2022). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria.
- Shaw, R. J., Atkin, K., Becares, L., Albor, C. B., Stafford, M., Kiernan, K. E., Nazroo, J. Y., Wilkinson, R. G., & Pickett, K. E. (2012). Impact of ethnic density on adult mental disorders: Narrative review. *The British Journal of Psychiatry*, 201(1), 11–19. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.110.083675>
- Tannenbaum, M. (2009). What's in a Language? Language as a core value of immigrant groups in Israel: An exploratory study. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(6), 977–995.
<https://doi.org/10.1080/13691830902957742>
- Tannenbaum, M., & Essa, R. (2012). The complex impact of closeness: Studying Arab adolescents in Israel. *Language and Intercultural Communication*, 12(3), 248–267. <https://doi.org/10.1080/14708477.2011.645828>
- Ulm, K. (1990). A simple method to calculate the confidence interval of a standardized mortality ratio (SMR). *American Journal of Epidemiology*, 131(2), 373–375. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.aje.a115507>

- Wasserman, M. (2020). The disparate effects of family structure. *The Future of Children*, 30(1), 55–82.
- Wilkinson, R., & Pickett, K. (2009). *The spirit level: Why more equal societies almost always do better*. Allen Lane.
- Wright, E. O. (1979). *Class structure and income determination*. Academic.
- Yacobi, H. (2009). *Spatio-politics in a mixed community*. Routledge.
- Yiftachel, O., & Yacobi, H. (2003). Urban ethnocracy: Ethnicization and the production of space in an Israeli mixed city. *Environment and Planning D: Society and Space*, 21(6), 673–693. <https://doi.org/10.1068/d47j>
- Zitek, E., & Tieden, L. (2012). The fluency of social hierarchy: The ease with which hierarchical relationships are seen, remembered, learned and liked. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 98–115. <https://doi.org/10.1037/a0025345>